

ДВОМОВНІСТЬ: ПРИЧИНИ Й НАСЛІДКИ

У статті йдеться про деякі аспекти проблеми білінгвізму з урахуванням білінгвальної комунікативності та співвідносності мови й національної свідомості; розглянуто причини і наслідки двомовності в Україні. З'ясовано, що багатомовність або двомовність на державному рівні є руйнівним процесом для країни. Доведено, що єдине консолідоване суспільство може витворитися лише на ґрунті спільної духовності, спільної мови, позаяк саме мова є тим феноменом, який визначає самототожність нації.

Ключові слова: білінгвізм, комунікативність, національна свідомість, мислення, система.

У сучасній Україні надзвичайно важливе вивчення і розв'язання проблем, пов'язаних з українсько-російським білінгвізмом, які є не лише лінгвістичними питаннями, а й соціальними, політичними, культурними. Масова двомовність, деформація мовної ситуації, конфліктність мовних проблем можуть мати наслідками втрату суспільної консолідації, небезпечні процеси асиміляції як мовної, так і національно-культурної. Для розв'язання цієї проблеми слід урахувувати весь комплекс особливостей мови та різних сторін відношення компонентів культури з мовою, її рівнями.

Саме цій тематичі присвячені праці З. Бжезінського [1], О. Бондаря [2; 3; 4], В. Іванишина [5], Ю. Коваліва [6], А. Масенко [7], Ю. Римаренко [9], Ю. Швалб [10] та ін.

Метою цієї розвідки є спроба дослідити явище двомовності, причини його виникнення; показати деякі аспекти проблеми білінгвізму, яка виявляється ключовою для розв'язання всього комплексу проблем, пов'язаних із функціонуванням мов в Україні.

У світі існують суспільства, де використовують не одну мову, а дві чи більше. Як правило, одна з них державна, загальнообов'язкова для всіх громадян. Українське суспільство може бути яскравим прикладом такої мовної і політичної ситуації. У нашій країні державною

мовою є українська, і це закріплене законодавством (Конституція України, ст. 10), але певна кількість людей, і вона є досить значною, використовує у повсякденні російську мову.

Масова двомовність України є наслідком тривалого процесу монокультурної асиміляції, тимчасовим перехідним етапом від української до російської одномовності. Здобуття державної незалежності спинило цей рух десь на середині відстані. У цій непевній і хиткій позиції ми залишаємося й досі, тоді як завдання збереження й зміцнення самостійності потребує рішучої зміни вектора двомовного розвитку.

Сила і єдність держави нерозривно пов'язана з її централізацією. Принциповим аспектом цього твердження є застосування єдиної державної мови. Цим підкреслюється хоча б формальна належність до єдиної держави. При цьому адміністративним органам і в центрі, і на місцях надається потужний технічний засіб, без якого єдина держава взагалі існувати не може. Тільки так можна отримати можливість через середню школу і ВНЗ виховати протягом тривалого часу традиції державної єдності. Є постулат про те, що державна мова – носій державної ідеї, яка об'єднує різні нації, що живуть у межах єдиної країни. У сучасній Україні продовжує залишатися соціолінгвістична ситуація білінгвізму – двомовності, яка нав'язана ще царською Росією.

ЮНЕСКО намагається привернути увагу прогресивної світової спільноти до безправного становища багатьох поневолених народів, у яких намагаються відібрати найсакривніше – мову, котра є основною ознакою нації, формує національний менталітет, є живим свідком історії, охороняє і зберігає культурні здобутки. За підрахунками лінгвістів, сьогодні у світі побутує майже 6 тис. мов, приблизно половина з них опинилася під загрозою зникнення. Тому питання двомовності в Україні на сьогодні є конче актуальним.

Останнім часом усе ще анонсується питання щодо ухвалення закону про двомовність. У цьому разі згадуваний документ у мовному та культурному просторі України фактично встановить «українсько-російську двомовність», яка, якщо слідувати букві закону, має специфічно співіснувати з багатомовністю «мовних меншин» в офіційній практиці, діловодстві. Водночас культурна багатоманітність, декларована законом, усе ж таки виглядає набагато вужчою, адже наголос робиться не на мовах меншин, а саме на «українсько-російській двомовності», що склалася історично і є потужним чинником консолідації багатонаціонального українського суспільства.

Розширення повноважень російської мови в політичному та культурному вимірах, що відбудеться за умови ухвалення двомовності, як це не банально, ще більше вводить 46-мільйонну Україну у фарватер «російського світу», російської зони політичних інтересів. Адже мова, як відомо, — це не тільки засіб спілкування, але й цілий світ зі всіма наслідками, які з цього випливають. Відповідне рішення про офіційну двомовність в Україні за його можливими та ймовірними результатами спрямоване не стільки на «єдність у багатоманітності» як декларовану мету, а саме на роз'єднання країни, руйнацію і без того крихкого суспільного компромісу. На відміну від індивідуальної двомовності, властивої мовній поведінці окремих індивідів, двомовність у загальнонаціональному спілкуванні в межах однієї держави є надлишковим і неприродним явищем. «Немає двомовних народів, — пише польський дослідник Єжи Велюньський, — так, як немає дитини, у якої було б дві біологічні матері. Раніше існування явища двомовності означало, що один народ асимілює інший. <...> Існування цього явища в наш час не може означати нічого іншого і, звичайно, нічого іншого не означає: мета залишається тією ж, засоби її досягнення інші, у цьому вся різниця. <...> Індивідуальний білінгвізм збагачує людину, та коли він набуває „тотального поширення, він несе національній спільноті загрозу руйнації основ її духовної своєрідності”» [2]. Білінгвізм спричиняє колоніальну залежність країни. Друга мова поступово переймає функції рідної мови, виникає небезпека зникнення рідної мови. Аргументацією цього є те, що абсолютна більшість зарубіжних соціолінгвістів трактує явище масової двомовності, яку переживає певна національна спільнота, як певний етап в асимілятивному процесі витіснення однієї мови іншою. При такому контактуванні двох мов одна прагне стати домінантною, а друга — під-

леглою; у цьому процесі генетично-структурна близькість мов полегшує домінантній мові процес поглинання підлеглої мови. Одним із наслідків явища двомовності є втрата особистості національної самосвідомості, роздвоєння внутрішнього світу мовця.

Проаналізуємо, наприклад, ситуацію в країнах Європи, у яких функціонує кілька державних мов. Бельгія має три державні мови: бельгійську, якою говорить більшість населення, французьку, німецьку. Швейцарська нація користується чотирма мовами: ретороманською, французькою, німецькою, італійською. Офіційними мовами в Канаді є англійська та французька мови. І в Бельгії, і у Швейцарії, і в Канаді наявність кількох мов не є явищем руйнівним для країни, оскільки є інші великі країни, в яких мови цих меншин є державними. Так, в Італії державною мовою є італійська, у Франції — французька, в Німеччині — німецька. Що стосується України й української мови, то тут ситуація зовсім інша. Справа в тому, що «немає іншої держави, образно кажучи «Великоукраїни», у якій державною мовою була б українська мова. Тому зникнення української мови як державної призведе до забуття і незнання історії країни, оскільки мова тісно пов'язана з історією народу — носія цієї мови — та з історією культури, з формуванням свого культурно-історичного ареалу. Невипадково мову називають акумулятором, інтегратором суспільства і культури. Усі сфери суспільного життя охоплює мова. Освіта, наука, мистецтво, театр, побутова культура пов'язані з мовним вихованням, мовною політикою. Рідна мова є одним із найважливіших засобів формування патріотичних почуттів, гордості за свій народ, вона є виявом національної культури. Мова єднає різні покоління людей, передається як заповіт, як найдорожча спадщина. Піклування про рідну мову, любов і повага до неї має бути в центрі уваги кожної нації. Не маючи своєї мови, своєї історії, українці перестануть бути українцями. Коли зникає народна мова — народу більше нема. Поки мова в устах народу, до того часу є й народ. Слід відзначити, що домінування російської мови призведе до занепаду і стагнації української мови. Це міна вповільненої дії. За умови наявності двох державних мов Україна знову перетвориться на Малоросію і стане додатком Великоросії.

А чи замислювалися ви над таким:

— Чому вважали за необхідне в новій державі Ізраїль воскресити і давньоєврейську мову (іврит), що була мертвою понад дві тисячі

років, а не діяли згідно з холуйсько-приреченим «так уже історично склалося»?

— Чому сказав апостол: «Коли я молюся чужою мовою, то уста мої моляться, а серце спить»?

— Чому деякі наші сусіди вважають за потрібне для себе говорити, що немає української мови, а є мова малоросійська, галицька, русинська, карпатурсинська, лемківська тощо?

— Чому провідники стародавньої Греції, закликаючи народ на боротьбу проти перської навали, говорили передусім про необхідність захисту землі й мови?

— Чому людина, яка розмовляє російською мовою — росіянин; людина, яка розмовляє польською, — поляк; людина, яка розмовляє українською, — «націоналіст»?

Таких «чому» можна було б виголосити ще не один десяток. Однак достатньо й наведених, щоб збагнути, наскільки важливими є мовні питання для буття нації і для життєдіяльності людини.

На жаль, у повсякденні спостерігаємо й інші приклади, коли певна категорія людей, представників нашої держави, з різних причин не тільки не бажає опановувати українську мову хоч би на побутовому рівні, а й негативно ставиться до її вживання на державному рівні. Достатньо подивитися телевізійні передачі на центральних каналах. Деякі оратори, які є українцями за національністю, наводять масу «об'єктивних» аргументів проти української мови, наприклад, таких: «...з дитинства вивчав російську, а українську важко сприймати»; «...у нас у сім'ї прийнято розмовляти російською»; «...українська мова дуже важка та вона й не потрібна»; «...це хохляцько-селянська мова, а я — „городской житель“»; «...це мова українських націоналістів — ворогів Радянського Союзу, бандерівців» і т. ін. Тут, мабуть, доцільно згадати рядки відомого вірша видатного російського поета М. Ю. Лермонтова: «Смеясь, он дерзко презирал страны чужой язык и нравы...» Так, насправді для таких людей країна, у якій вони живуть, є по духу чужою, а державні інтереси — це щось незрозуміле. На щастя, таких людей — незначна кількість.

На побутовому рівні у Вінниці іноді комічно спостерігати за такими ситуаціями, коли в магазинах студенти-іноземці звертаються до продавців і присутніх українською мовою і це викликає здивування: «А чого це вони розмовляють українською, звідки вони її знають? Цікаво! Мабуть, важко вивчити українську?» Справді комічним у цій ситуації є те, що деякі, так звані російськомовні громадяни України,

стверджують, що опанувати українську дуже важко, незважаючи на те, що їхня «рідна» мова (російська) належить до сім'ї слов'янських мов. Слід відзначити, що рідними для студентів-іноземців є мови, сім'ї яких дуже віддалені від індо-європейських, не говорячи вже про слов'янські або східнослов'янські. Виходить, що китайцям, ангольцям, камерунцям, еквадорцям, арабам, які зовсім не знали східнослов'янських мов, де кожне слово для них, образно кажучи, «фортеця», опанувати українську набагато простіше, ніж російськомовним українцям. Чи це не є дивним?

Отже, білінгвізм в Україні в жодному разі не можна підвищувати до рамок закону, адже таке за формою «демократичне нововведення» означатиме за цих умов шаленого інформаційного тиску на Україну з боку Росії не тільки не припинення, а навпаки, подальше розкручування маховика русифікації.

Слід зазначити, що багатомовність або двомовність на державному рівні — це базовий елемент для виникнення сепаратизму. Його прояви на українських землях фіксувалися на всіх етапах історії країни: за від'єднання від центру воювали як у княжі часи, так і в період Гетьманщини, навіть на початку ХХ століття. Після здобуття Україною незалежності 1991 року проблему не розв'язано. Прихований сепаратизм залишився на Закарпатті, в Галичині, у Криму, на Донбасі, оскільки ці регіони протягом досить довгого історичного періоду належали до складу різних держав Європи, були відірвані один від одного. Є думка, що за багато століть роздільного проживання різних етнічних груп української нації в них склалися досить відмінні ментальні та культурні особливості, традиції, спосіб життя.

Жителів центральних і західних регіонів певною мірою об'єднує почуття історичної належності до розвиненої держави — Київської Русі, її наступників — Галицько-Волинського князівства та Гетьманщини. Водночас південно-східні регіони до Давньоруської держави не належали, а північно-східні опинилися під управлінням Російської імперії ще в XVII столітті і були в її складі аж до повалення 1917 року царської династії. Татарський Крим Росія за два століття володіння русифікувала так, що татар там стало в рази менше, ніж етнічних росіян.

Проросійські заколоти на сході України, що виникли на початку 2014 року, анексія Росією Криму примусили багатьох українців замислитися про долю своєї держави і реально оцінити, наскільки життєво важливим є патрі-

отизм не тільки у військовому захисті неньки України, а й у мовному питанні.

Жодна держава світу не сформувалася як безнаціональна. Єдине консолідоване суспільство може витворитися лише на ґрунті спільної духовності, спільної мови, позаяк саме мова є тим феноменом, який визначає самототожність нації. Мова забезпечує нормальне функціонування національного організму в усіх його виявах – політичному, економічному, культурному тощо, бо саме мова – головна ознака нації. Тому боротьба за державність української мови – це боротьба за українську державу. Утрата мови, денаціоналізація народу призводить, як зазначав О. Потебня, до «дезорганізації суспільства, аморальності» [8]. У національній державі ототожнюються такі поняття, як держава, нація й мова.

Ознаками освіченості, інтелігентності мають стати досконале володіння державною мовою та висока культура спілкування. Згадаймо крилату фразу Сократа: «Заговори, щоб я тебе побачив», якою давньогрецький філософ образно визначив роль мови в характеристиці людини як особистості. Жодна людина не може вважатися культурною, якщо не володіє або погано володіє своєю рідною мовою або мовою народу, на землі якого проживає тривалий час.

Література

1. Бжезінський З. К. Велика Шахівниця / З. К. Бжезінський. – Львів – Івано-Франківськ, 2000.
2. Бондар О. І. Білінгвальна комунікативність як лінгво-екологічна проблема / О. І. Бондар // Записки з українського мовознавства : зб. наук. праць. – 2003. – Вип. 12. – С. 352–360.
3. Бондар О. І. Деградація лінгвосоціуму: ознаки і типи / О. І. Бондар // Записки з загальної лінгвістики : зб. наук. праць. – Одеса, 2001. – Вип. 3.
4. Бондар О. І. Мова як визначальний етноутворюючий чинник українського етносу / О. І. Бондар // Рідна мова – запорука безсмертя нації : М-ли Міжнар. наук.-практ. конференції. – К., 1999.
5. Іванишин В. П. Мова і нація / В. П. Іванишин, Я. К. Радевич-Винницький. – Дрогобич, 1994.

6. Ковалів Ю. І. Білінгвічна трагедія людини, родини та нації в Україні / Ю. І. Ковалів // Урок української. – 2001. – № 6. – С. 2–6.

7. Масенко А. Т. Мова і політика / А. Т. Масенко. – К., 1999.

8. Потебня О. О. Мова. Національність. Денаціоналізація. Статті і фрагменти / О. О. Потебня. – Нью-Йорк, 1992.

9. Римаренко Ю. І. Національний розвій України / Ю. І. Римаренко. – К., 1995.

10. Швалб Ю. М. Соціально-психологічні проблеми громадянського самовизначення / Ю. М. Швалб // Стратегічна панорама. – 1999. – № 4. – С. 87–90.

Larysa Azarova

BILINGUALISM: CAUSES AND CONSEQUENCES

The article is devoted to some aspects of bilingualism including bilingual communication and correlation of the language and national mentality; the reasons and consequences of bilingualism in Ukraine are considered. It is found out that bilingualism or multilingualism at the state level can ruin the unity of the country. The author proves that a united consolidated society can be formed only on the basis of common spirituality and common language because the language is the phenomenon that defines the nation's self-identity.

Keywords: bilingualism, communication, national mentality, thinking, system.

Лариса Азарова

ДВУЯЗЫЧИЕ: ПРИЧИНЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ

В статье анализируются некоторые аспекты проблемы билингвизма с учетом билингвальной коммуникативности и соотносительности языка и национального сознания; рассмотрены причины и последствия двуязычия в Украине. Показано, что многоязычие или двуязычие на государственном уровне является разрушительным процессом для страны. Доказано, что единственное консолидированное общество может образоваться только на почве общей духовности, общего языка, поскольку именно язык является тем феноменом, который определяет самотождественность нации.

Ключевые слова: билингвизм, коммуникативность, национальное сознание, мышление, система.

Надійшла до редакції 28.09.2015 р.